

ÉS DOLGOZNI KI FOG?

Török Emőke (2014)

Munka és társadalom

A munka jelentésváltozásai a bér munkán innen és túl

Budapest: KGRE/L'Harmattan

Az elmúlt évtizedek technológiai, gazdasági és társadalmi változásai nem hagyták érintetlenül a munka világát sem. A posztindusztriális társadalom kialakulása, a munkaerőpiac globalizálódása, az infokommunikációs technológiák térnyerése mind a munka tartalmában, mind a munkavégzés szervezeti és intézményes kereteiben, mind pedig a munkával kapcsolatos értékek és attitűdök terén olyan változásokat hoztak, amelyek társadalmi jelentősége vitán felül áll. Ennek tükrében különösen érdekes, hogy míg az 1970-as és 80-as években a magyar munkaszociológia virágkorát élte, mára a téma iránti szakmai érdeklődés jelentősen lecsökkent. Részen emiatt fontos vállalkozás Török Emőke *Munka és társadalom. A munka jelentésváltozásai a bér munkán innen és túl* című könyve, amelyben a szerző arra tesz kísérletet, hogy a munka szerepének társadalmi értelmezéseit és gyakorlatait, illetve a téma szociológiaelméleti vonatkozásait járja körül, a fogalom történeti jelentésváltozatainak bemutatásán keresztül.

A kötet vállaltan elméleti irányultságú, azaz a szerző tudatosan tartózkodik attól, hogy empirikus kutatási eredmények alapján foglalkozzon a munka világának átalakulásával. Szándéka a munka fogalmának és társadalmi szerepének számos elméleti aspektusát részletesen áttekinteni. A könyvet az időbeliség perspektívája tagolja két gondolatilag elkülönülő részre. Az első négy fejezetben történeti szempontok érvényesülnek, majd egy rövid elméleti kitérőt követően Török Emőke azokat a munka világát érintő gazdasági/társadalmi változásokat és a hozzájuk kapcsolódó elméleti megközelítéseket tárgyalja, amelyek a jelen társadalmi valóságát, illetve az arról alkotott képet formálják.

A könyv első fejezet a munka fogalmának hétköznapi és szociológiai értelmezése közötti különbségeket mutatja be, rámutatva a meghatározások sokféleségére és a bennük rejlő (ön)ellentmondásokra. A hétköznapi

és a tudományos fogalom közötti különbségeket tárgyalva a szerző meggyőzően érvel amellett, hogy a munka fogalmának mindenkor „laikus” értelmezése explicit módon bekerül a szociológiai használatba is. Ezzel éppen az által bemutatott téma jelentőségére hívja fel a figyelmet, amennyiben utal rá, hogy az egyes emberi tevékenységek munkaként való értelmezése, illetve a munkának tekintett tevékenységek társadalmi megítélése erősen függ egy-egy korszak uralkodó értékrendjétől és általános gazdasági/társadalmi viszonyaitól – ami alól a mégoly objektív tudomány sem vonhatja ki magát.

A második fejezet a „munka” fogalmához kapcsolódó különböző értelmezéseket veszi számba történeti szempontból. Az ókori Görögországtól a XIX. századi Európáig ívelő gazdag és alapos áttekintés szemléletesen illusztrálja azt a komplex folyamatot, amely a munka fogalmának különböző jelentéseit kísérte végig. A szerző bemutatásában a munka fogalmának története egyúttal az munkavégzés mint speciális emberi tevékenység, illetve a munkát végző emberek társadalmi emancipációjának története. Az ókori görög gondolkodás egyik meghatározó, bár nem kizárólagos eleme, hogy megkülönbözteti a nyilvános térben zajló, külső kényszerektől mentes szabad cselekvést, a gazdasági és egyéb kényszereknek alávetett munkavégzéstől, értéket csak az előbbinek, azaz a szabad, kényszerektől mentes politikai cselekvésnek tulajdonítva. Ez a szemlélet megváltozik a középkorban, a keresztény gondolkodás általánossá válásával. A fordulat nem a munkavégzés mint tevékenység szerepének ártértékelésében, hanem a munkát végző személyének emancipálódásában következik be. Szemben az ókori gondolkodással, amely egyaránt leértékeli a fizikai munkavégzést és a fizikai munkát végzőket, a kereszténységben Isten színe előtt mindenki, így a munkát végző ember is egyenlő. Ez persze nem jelentette a munka mint tevékenység önértékének elismerését (hiszen a magasabb rendű élet kontemplatív és elfordul a világtól), azonban a munkát végző személy társadalmi befogadása megtörténik. A reformáció újabb fordulatot hoz, amely során kötelességtikai szempontok kapcsolódnak az immár társadalmilag is felértékelődő munkavégzéshez. A XVII. századtól meginduló természettudományos fejlődés során kialakul és megszilárdul az a meggyőződés, amely szerint a természeti és társadalmi világ a munka révén változtatható meg és tehető jobbá. Más szavakkal, megtörténik a munka fogalmának emancipációja is. Innen már csak egy lépés a bér munka társadalmának kialakulása, *„amelyben a háztartási tevékenységtől elkülönülő, munkahelyi keretek között végzett pénzkereső munka egyszerre biztosította a megélhetést és képezte a társadalmi státusz és identitás alapját.”* (55)

A munkafogalom történeti áttekintését követően a szerző egy rövid kitérőt tesz, amelyben vázlatosan bemutatja a kérdés gender-vonatkozású aspektusait, röviden ismertette a női munka történetét. Ezt követően a második gondolatkört megelőlegezve egy, a korábbiaktól eltérő szemléletű fejezetben a munka fogalmának cselekvéseméleti megközelítéseit ismerheti meg az olvasó, elsősorban Hannah Arendt, Jürgen Habermas, Claus Offe, Karl Marx és Max Weber művein keresztül. A szerző konklúziója szerint a munka elméleti elhatárolása más emberi tevékenységektől mára bizonytalanná vált, és ez az elbizonytalanodás egyúttal a munka társadalomban betöltött szerepének változásait is tükrözi. Ezzel a könyv elérkezik a második nagy gondolati egységéhez, amelyben a munkának a jelenkori társadalomban betöltött szerepét vizsgálja, elsősorban elméleti nézőpontból.

Török Emőke három olyan generikus problémát azonosít, amelyek következtében a bér munka társadalmi radikális változáson megy keresztül. A három tényező (amelyek – tehetjük hozzá –, részben maguk is követ-

kezményei a munka világában végbement változásoknak), a következők.

1. A munkanélküliség tartóssá válása. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a mára nyilvánvalóvá vált: a második világháborút követő fellendülési periódusban kitűzött teljes foglalkoztatás mint cél illuzórikus, azaz a posztindusztriális társadalom nem tud minden tagja számára munkát biztosítani. A szerző hangsúlyozza, hogy a munkanélküliség súlyos társadalmi következményekkel jár, amelyek közül elsősorban a tartós kirekesztődés veszélyeire hívja fel a figyelmet. Ezt a gondolatot érdemes azzal kiegészíteni, hogy a munka világának átalakulása nem csak a munkakínálat szűkülésén keresztül nyilvánul meg, hanem a munkavégzés minőségi feltételeinek változásai révén is. Ennek kapcsán az elmúlt két évtizedben bekövetkezett egy szemléletváltás több európai ország foglalkoztatáspolitikai célkitűzéseiben. A hagyományos foglalkoztatáspolitikai középpontjában, a munkakínálat bővítése és a foglalkoztathatóság javításának kettős követelménye állt. Ezzel szemben ma már egyre hangsúlyosabban kap szerepet a munkaminőség javításának szándéka, mert meghatározó vált az az alapvető elképzelés, hogy a jobb minőségű munkahelyek javítják az állampolgárok elégedettségét, a munkavállalók elkötelezettségét, a termelékenységet, stb.

2. Az atipikus foglalkoztatási gyakorlatok elterjedése, amelyek erodálják azokat az intézményi garanciákat és munkavállalói jogosítványokat, amelyek kiszámíthatóvá tették az egyéni életpályákat. A jelek szerint a munkaerőpiac szereplőinek tartós bizonytalansággal kell számolniuk mind a foglalkoztatási feltételeiket, mind a hosszú távú perspektíváikat illetően.

3. A munkával kapcsolatos értékek és attitűdök változása. A munkával töltött idő csökkenése, a növekvő jólét a szabadidő eltöltésének változatos formáit eredményezte, amelyet az önkifejezéssel és a személyiség kibontakoztatásával kapcsolatos értékek előtérbe kerülésével járt együtt a kötelezettség-orientált értékek relatív térvészésével párhuzamosan.

A kérdés már csak az, hogy pontosan miben is áll a munka szerepének, illetve a hozzá kapcsolódó értelmezések megváltozása a posztindusztriális társadalomban? Az egyik ilyen változás a szerző szerint a munka szubjektivizálódása, amely kettős természetű. Egyfelől jelenti az egyénnek azt a belső késztetését, hogy énjének minél nagyobb részét, kompetenciáit, kezdeményezőképességét, önmegvalósítás iránti igényét, stb. jeleníthesse meg a munkavégzésben, másrészt pedig azokat a munkaszervezeti gyakorlatokat, amelyekben a ugyanez a vezetés elvárásaként fogalmazódik meg a dolgozókkal szemben, akiktől megkövetelik, hogy képességeik legjavát adják bele a munkába, teljes személyiségükkel vegyenek részt a munkafolyamatban. Másképpen fogalmazva: önmegvalósítás iránti belső igény egyfelől és vezetői kényszer a személyiség teljes bevonására a másik oldalon. Mindez tükröződik a munkával kapcsolatos attitűdökben is: bár Európa nyugati és keleti felén eltérő mértékben, de az instrumentális, azaz a munkavégzést a jövedelemszerzés kényszerével azonosító attitűdök visszaszorulóban vannak, szemben a tartalmi elvárásokkal, amelyek az egyén személyes igényeinek a munkán keresztül való kielégítéséhez kapcsolódik.

A szerző által kiemelt másik meghatározó tényező a munkához kapcsolódó határok meggyengülése, legyenek ezek a határok a munka és a háztartás, a munka és a magánélet, a munka és az iskola vagy a munkavégzéshez kapcsolódó szervezeti tagság határai. A munkavégzés szubjektivizálódása és a más emberi cselekvésektől való egyre bizonytalanabb elhatárolhatósága ugyan nem változtat a munka központi szerepén a társadalmi

részvételben, az identitás- és státuszképzésben, de következményeit tekintve mégis komoly dilemmákat vet fel. A munka benyomulása az élet egyéb területeire ugyanis egyenlővé teszi a munkát az értelmes, társadalmilag elismert tevékenységgel, így a munka világából kiszorulóknak egyúttal a társadalomból való kihullással is szembe kell nézniük. A szerző szerint a munka átalakulása következtében növekvő társadalmi egyenlőtlenségek és kirekesztettség olyan tartós tendenciává válhat, amelynek legfőbb vesztese a középosztály, és amelyet csak a fenti kockázatok mérséklésére képes új intézmények kialakítása révén kerülhetünk el.

A mind témafelvetésében, mind annak kidolgozásában tartalmas és alapos könyv minden erénye ellenére hagy némi hiányérzetet az olvasóban. Mindenképpen érdemes utalni arra, hogy a szerző nem szentelt figyelmet annak, hogy az általa bemutatott változások globális jellegük ellenére differenciáltan jelentkeznek a különböző intézményi berendezkedést képviselő országokban vagy országcsoportokban. Példaképpen említhetjük, hogy bár a társadalmi párbeszéd intézményei *általában* veszítettek jelentőségükből, ez nem egyformán érintette az észak-európai vagy éppen a poszt-szocialista országokat. Sőt, Németország esetében éppen arra láthatunk példát, hogy a 2008-ban kezdődött globális pénzügyi és reálgazdasági válság sikeres leküzdésében milyen hatékony eszköznek bizonyultak a társadalmi párbeszéd intézményes csatornái. Ez egyúttal felhívja a figyelmet a könyve egy másik hiányosságára, nevezetesen arra, hogy még az említés szintjén sem jelenik meg benne a globális válság munkaerőpiaci következményeire való utalás. A szerző ugyan már műve elején leszögezi, hogy nem munkaszociológiai, hanem szociológiaelméleti könyvet tart a kezében az olvasó, ennek ellenére gazdagíthatott volna a könyv mondanivalóján, ha az általa bemutatott és elemzett elméleti megközelítéseket és tendenciákat ütközteti a válság következtében megváltozott realitással.

Mindezek ellenére Török Emőke könyve összességében fontos és gazdag hozzájárulást jelent mind a hazai szociológiaelméleti, mind a munkaszociológiai diskurzusban. Bátran ajánlható a munkaszociológia elméleti kérdései iránt érdeklődőknek, egyúttal a szociológia ezen aspektusát érintő bármely felsőoktatási kurzuson is hasznos olvasmány lehet.